

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 1 (106)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 1 (106)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 930 (477)+94 (093)
DOI 10.35433/philology.1(106).2026.216-226

МОВНА ПАМ'ЯТЬ ПАРТИЗАНСЬКОГО РУХУ: УСНІ ІСТОРІЇ З БОЛЕХІВЩИНИ

О. І. Сімович*

У статті проаналізовано усні історії мешканців Болехова та його околиць, зафіксовані в діалектних текстах, як мовний матеріал для вивчення пам'яті про партизанський рух у Західній Україні в 1940–1950-х роках. Матеріалом дослідження слугують словникові та наративні діалектні записи, у яких лексикографічна фіксація поєднана з розлогими усними спогадами респондентів. Методологічну основу становить поєднання підходів усної історії та діалектології, що дає змогу розглядати мовлення як форму збереження колективної пам'яті та локальної ідентичності. Основну увагу зосереджено на мовних способах репрезентації "партизанки" як частини повсякденного життя громади. Усні наративи засвідчують, що партизанський рух осмислюється не лише як форма збройної боротьби, а як досвід, тісно пов'язаний із родинним побутом, дитячими спогадами, практиками мовчанки та взаємної підтримки. Проаналізовано вживання назв на позначення учасників і прихильників підпілля (**наші, хлопці, бандера, бандерівці, партизани, повстанці**), які відображають різні ступені причетності до руху та різні оцінки цих подій у пам'яті мовців.

Окремо виокремлено лексику й фразеологію, пов'язані з підпіллям життям, зокрема назви місць, структур і предметів (**криївка, боївка, бункер, станиця, схрон, їдунка, шпиталька**), а також сталі мовні формули, що позначають мовчання, прихованість і довіру. Ці мовні одиниці формують уявлення про підпільний простір як "життя поза стороннім поглядом" і водночас зберігають досвід повсякденного співіснування громади з підпіллям. Наголошено, що така лексика та фразеологія характерні не лише для Болехівщини, а й для інших територій Західної України, де діяв повстанський рух, однак болехівський матеріал дає змогу простежити їх локальні семантичні відтінки та особливості функціонування в діалектному мовленні.

Зроблено висновок, що діалектні тексти в межах усної історії фіксують не тільки мовні особливості, а й способи осмислення минулого, завдяки чому живе мовлення постає важливим засобом збереження й передавання національної пам'яті.

Ключові слова: усна історія, діалект, партизанський рух, семантика, словосполучення, текст, словник, лексика, фразеологія, мовна пам'ять, локальна ідентичність.

* кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу української мови
(Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України)
kseniasimovych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0889-4128

LINGUISTIC MEMORY OF THE PARTISAN MOVEMENT: ORAL HISTORIES OF THE BOLEKHIV REGION

Simovych O. I.

*The article analyzes oral histories of the residents of Bolekhiv and its surroundings, recorded in dialectal texts, as linguistic material for studying the memory of the partisan movement in Western Ukraine in the 1940s–1950s. The research is based on lexical and narrative records, in which lexicographic documentation is combined with extensive oral recollections of respondents. The methodological foundation combines approaches from oral history and dialectology, allowing speech to be considered as a form of preserving collective memory and local identity. The focus is on linguistic means of representing the "partisan life" as part of the community's everyday experience. Oral narratives demonstrate that the partisan movement is perceived not only as a form of armed struggle but also as an experience closely linked to family life, childhood memories, practices of silence, and mutual support. The use of terms referring to participants and supporters of the underground (**nashi**, **khloptsi**, **Bandera**, **Banderivtsi**, **partisans**, **insurgents**) is analyzed, reflecting different degrees of involvement in the movement and various evaluations of these events in speakers' memory. The article separately examines the vocabulary and phraseology associated with underground life, including names of places, structures, and objects (**kryivka**, **boivka**, **bunker**, **stanytsia**, **skhron**, **iidunka**, **shpytalka**), as well as fixed expressions denoting silence, concealment, and trust. These linguistic units construct an understanding of the clandestine space as "life beyond the outsider's gaze" while preserving the experience of everyday coexistence between the community and the underground. It is emphasized that such vocabulary and phraseology are characteristic not only of Bolekhiv but also of other areas in Western Ukraine where the insurgent movement operated; however, the Bolekhiv material allows tracing their local semantic nuances and features of functioning in dialectal speech. The study concludes that dialectal texts within oral history capture not only linguistic particularities but also ways of interpreting the past, making spoken language an important means of preserving and transmitting national memory.*

Keywords: oral history, dialect, partisan movement, semantics, collocation, text, dictionary, vocabulary, phraseology, linguistic memory, local identity.

Oral history в різних своїх виявах розкриває історію країни через особистий досвід простої людини. Це мініісторії українців, що описують проблеми й успіхи, радощі, сподівання та переживання подій, мимовільними учасниками чи свідками яких вони ставали.

Постановка наукової проблеми.

Усна історія, записана в селах та містечках, є унікальним джерелом дослідження локальної пам'яті та діалекту. Вона дає змогу відтворити події національно-визвольного руху через особистий досвід свідків, аналізуючи, як мовні маркери формують локальну та національну ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні методології усної історії часто акцентують на просторовому вимірі. Де саме розгорталися події, як вони впливають на пам'ять людей, як локальний досвід формує уявлення про минуле?

Локальна історія, історія міст, сіл, історія конкретних родин дає змогу побачити "велику історію" через особистий досвід і зберегти надзвичайно цінну інформацію. Зафіксований та відтворений у текстах усний досвід стає не просто документальним фрагментом минулого, а й матеріалом "живої історії", якої не знайдемо у класичних підручниках. Діалект тут має неабияке значення: саме через мову ми отримуємо доступ до локальної ідентичності, через мову, якою люди спілкуються щодня, у своїй "домашній" природності, без масок літературного стилю.

Зокрема Ярослава Верменич, аналізуючи проблематику просторових вимірів у історичних дослідженнях, наголошує на значущості локальної історії та просторової ідентичності як важливих чинників розуміння минулого [1: 13]. У цьому ж руслі Пол Томсон трактує усну історію як процес,

що охоплює соціальний і просторовий виміри, наголошуючи на безпосередньому зв'язку між особистим досвідом і місцем подій [12: 20–40]; Майкл Фріш – своєю чергою – звертає увагу й на територіальні аспекти спогадів, зокрема на те, як простір впливає на спогади й на способи їх інтерпретації [13: 45–60] та ін. Сучасні дослідження діяльності УПА, серед іншого праці О. Кісь [6; 7], В. Гриневича [5], Н. С. Мизака [8] та О. Пагір'ї [9], висвітлюють відповідно участь жінок у підпіллі, військове протистояння зі сталінською імперією та зміну оцінок повстанського руху в сучасних наративах на ін., що дає цінний контекст для інтерпретації локальних усних історій про повстанців і про їхню взаємодію з місцевою громадою.

Мета дослідження – проаналізувати діалектні записи усної історії з Болехова, зокрема лексичні та семантичні особливості, що відображають ставлення місцевого населення до повстанців, до партизанського руху та до національно-визвольної боротьби.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Прикладом таких локальних історій є записи уродженця міста Болехова Калуського району Івано-Франківської обл., лексикографа-аматора й лікаря за освітою Юрія Гнатишака. Свою любов до рідного міста і його мешканців він реалізував у трьох фундаментальних працях "Слова з Болехова" [3] та "Лексикон болехівський: останнє і стародавнє" [4] (готується до друку), а також у зібраних історіях "Болехівські бувальщини" [2]. Укладач намагався зафіксувати знайому йому з дитинства лексику, тож словник є передусім діалектологічним джерелом. Водночас його праці стали унікальним корпусом для дослідження усної історії крізь призму мови. Адже це не просто словник. Це – діалектна пам'ять міста, зафіксована в розлогіх цитатах, у живому мовленні людей. Юрій Гнатишак не обмежувався сухими

визначеннями слів. Він вів вільну бесіду, що давало змогу співрозмовникам висловлювати свої емоції, переживання та свою життєву позицію. І саме тут діалект стає ключем: він передає локальний культурний код, робить усну історію живою.

Тексти мають одну особливість: за кожною розповіддю, кожним текстом прихована конкретна особа, хоча у словниках і немає підписаного імені чи паспортизації. Однак уважний читач уже через кількадесят сторінок упізнає оповідача та його родину. Відсутність паспортизації чи прізвища оповідача під кожною історією радше підкреслює колективний характер розповіді, отже, вони формують образ цілого міста, постаючи важливими фрагментами великого національного наративу. У цьому сенсі усна історія, записана в Болехові, є синтезом особистого, локального й загальнонаціонального.

Аналізовані тексти охоплюють різноманітну історичну тематику: війни, голод, Голокост, депортації, міжнародні контакти, репресії, "партизанку". Це історії про давні місцевості на території міста, які збереглися хіба в пам'яті найстаршого покоління. Адже Болехів і його околиці – це простір багаточислової пам'яті. Тут переплітаються історії міжвоєнного часу, Другої світової війни та повоєнного спротиву. Під час Другої світової війни Болехівщина стала одним з осередків українського підпільного руху. У цих місцях діяли організовані групи партизанів, зокрема члени Української повстанської армії (УПА), а місцеві шляхи й Карпати створювали сприятливі умови для підпілля. Життя та діяльність повстанців були безпосередньо пов'язані з місцевими родинами, які ризикували власною безпекою, надаючи партизанам прихисток, їжу та медичну допомогу.

Особливу роль у цьому виконували жінки, а також цілі родини. Зберігаючи таємниці, вони організовували квартирування, приносили харчі, передавали

донесення, шили одяг тощо. Часто саме через такі дії вони ставали причетними до партизанського руху. Варто наголосити, що у спілкуванні зі своїм колишнім односельцем – Юрієм Гнатишаком – респонденти взагалі не згадували "радянських партизанів", які підпільно боролися з німецькими окупантами. У їхньому мовленні **партизани** – це винятково ті, хто боровся не лише з німцями, а й із радянською владою. Записані в Болехові усні спогади про ті події – це описи свідків, часто ще малих тоді дітей, безпосередніх учасників партизанського руху, а також тих, хто чув та зберіг у пам'яті оповіді своїх рідних, сусідів. Відповідно ступінь вірогідності відтвореного дещо відрізнятиметься. На нашу думку, найбільш достовірними є усні історії перших двох груп респондентів, хоча найбільшу становлять саме не учасники, а безпосередні свідки. На той час вони ще були дітьми, їм було по 5–8 років, і в цьому також є позитивна сторона. Адже дітей зазвичай не сприймали як реальних співрозмовників, тож вони мимоволі ставали свідками досить вільних бесід старших учасників комунікації. Уже з дитинства їх привчали до "мовчазної співучасті", що об'єднувала всіх: люди знали, що відбувається, але не казали про це вголос, аби захистити себе й підпільників. Саме тому розповіді *тепер* – не тільки інформативні, а й позначені подекуди нашаруванням особистих емоцій.

Партизанський рух і підпільне життя, безумовно, позначилося на мовленні мешканців Болехова: з'явилася лексика, маркована часом:

партизанка 'визвольний рух УПА' [3: 392]. У багатьох записах усних історій є важливий момент: дитяче й родинне переживання цієї "партизанки". Для дітей підпільники були не абстрактними героями, а "своїми хлопцями", присутніми у хаті, у їхньому побуті (вони *були*, *наші були*). Хлопці з підпілля приходили переважно вночі. Діти бачили, як їм давали вечерю, чули, як вони говорили

стиха, як зникали в темряві. Часто батьки, які допомагали партизанам, брали зі собою дітей, щоби приховати свої наміри: *Їх, ше був хлопець іден, Славко. Він був в партизанці дес там коло Калуші, в Чорнім лісі. А Віра була мала, дес так мала, може, штирнацет–пітнацет років. А тато Вірин все брав дитину з собов і передачу там, ікогос хліба напечут, де шос, і возив туду, та брав з собов дитину, аби не був підозріло, ая. І вона добре знала то село, де тово, де Славко в партизанці. Ну і в сорок п'єтім році взели, вивезли їх на Сибір: тата, Віру, ніби тата, маму, і був Дорко ше, брат, і Віру. А той в партизанці. І як їхали туду на Сибір, і мама в вагоні вмерла, шо не знати, де поховано. У товарнім вагоні їхали. На Урал, на Урал повезли їх. І вни вже сі там поселили на Уралі, там ліс корчували, побудували си там, уже жили. А Віра взяла, як потепліло, тай утікла звідтам, утікла. Ги той каже зайцьом, приїхала без копійки, приїхала, ади, в то село (бо тутка вже не піде), де брат її у партизанці. А вона поїхала в то село, де з татом все ходила. Вни до ікоїс хати заходили, лишили ті продукти, а вночі партизани приходили тай забирали, ая [4].*

У мовленні болехів'ян зафіксовано словосполучення **бути в партизанці, піти в партизанку, бавитисі в партизанку, перейти через партизанку** 'бути причетним до партизанського руху', 'допомагати партизанам': А вни, ті Бодлаке, вни добре стояли. Вни були такі хлопці не прості. Вни **бавилисі в партизанкі**. За Україну, за українській народ. З ними сі на Бани рахували і рахуютьсі. Були люди не прості. По-перше, шо всі учені, раз, по-друге, шо всі були за ідею, ідейні були [4]; І я, один зі мнов робив, такій Паздерській, я йому кажу: "Слухайте, Паздерській, ви **у партизанці були**, ви знали такого "Журавля"?". Він каже: "Не". – "А "Ворона"?". Він каже: "Знав, ну, чув. То, – каже, – велика людина була" [2: 82]; Василь сі вженів, **пішов в**

партизанку, убили го, коло Маланія. Рано пішов косити там на Довжку, коло цвинтару, там коло Стрипихів, до тьоці, там у город пішов косити. А вни вже припилювали, і відтам як ішов, а там у Маланія студні є така громадська, і там ікіс хлопчина воду ніби коло студні, воду брав. А він їхав відтам ровéром, і він іго, стрілив в него – і всьо, і убив. То він **був у партизанці**, був такем, ги сотником. Він то всьо завідував, тово, а потому так пішло, шо він пішов гет з партизанкі, дістав хату там недалеко коло церкви, як шкiрзавод вулиці там, дістав хату, ая. А вни пішли тай го вбили. Та тоди такій сьвіт був [2: 85]; Та в нас ту на Довжці такво: старший **був в партизанці**, молодший був такій троха ги горбатий, був Мирон, і кажут, шо брат брата не застрілив? Бо він такій був, коли ги не доходяга, а він всьо знав про тих партизанів, тай вни думают: застрілимо? Тай брат брата застрілив [4].

Словосполучення **перейти через партизанку** пов'язане не тільки з безпосередніми учасниками підпілля: усі, хто допомагав партизанам, є причетними до цього руху, тому й словосполучення вживають також у сучасному політичному контексті воєнних подій, протиставляючи, зокрема, людей, які не мають досвіду причетності до "партизанського життя": – Та так само дивлюсі по метро, тамка навит палаткі розкладають такі, тай так сплят. Та біда в людей, шо то. Ми того ше, слава Богу, не відчуваем, Богу дякувати. А там конкретна біда. – Там знищено всьо. – Вни сі нас боят. Ми у ліс порозтікаємсі за кожним кущом, можем стрілети. – Та видиш, тут така річ, шо ми то пережили, в нас Галичина і Волинь пережила то в сорокових–підисетих роках. – Так, так. – Ми ж через то **перейшли, через партизанку**, а вни того не знали. – Західна Україна. Вни того не знали, вни з нас сьміялисi, шо ми бандери [4].

Поява та функціонування в мовленні таких маркованих часом

словосполучень відображає не тільки номінацію досвіду, а й спосіб засвоєння відповідної поведінки: уміти мовчати, не виявляти, кому довіряють у громаді, а кому ні. Дитина в таких розповідях засвоює код мовчанки та солідарності, який об'єднував громаду й передавався та засвоювався з дитинства. Так формувалася пам'ять "наших" – не через ідеологічні гасла, а через присутність, мовчання, звичку.

Тих, хто в той час боровся за рідний край, очевидці номінують по-різному, що відображає ставлення громади до партизанів та специфіку їхнього руху: для місцевих партизани й бандерівці часто сприймаються як одна спільна категорія борців, а боротьба виглядає безперервною – спершу проти німецької окупації, потім проти радянської влади.

Присвійний займенник наші підкреслює належність борців до української громади та їхню близькість до місцевих родин; пор. сучасне: **наші** 'патріоти': це ті люди, які "чeсні, справедливі, ікі хочут дбати про нарóд, про зéмлю українську, ті не підут [до влади], бо вни бóдут сі встидати, – кáже, – з чáсом вони прійдут, лиш не тепeр. І так стáлосі" [4];

хлопці, наші хлопці тільки мн. 'учасники національно-визвольної боротьби України': До нас приходили, я пам'ятаю, "**наші хлопці**". В нас не казали тоді бандерівці, я не чув. "**Хлопці**", переважно казали, або "**наші**". Наші бóли, наші бóли. Я був маленький, я не дуже знав шо УПА, а як вони приходили, я любив. Дали мені можливість зброєю бавитися, давали в руки, показували, на колінах я сидів. Ну, хтось з них був на охороні там, а хтось у хаті там вечеряли. Тільки в нічну пóру, вдeнь не [4]. Така дитяча візія не зменшує небезпечності ситуації, а навпаки – засвідчує глибоку інтегрованість підпільного життя в повсякденний простір родини.

Водночас усні історії того складного часу фіксують страшні сімейні трагедії, наприклад: "Знаю, шо двоюрідний брат, Стасьо той, шо йго

забили, лежав там. Ви знаєте, що їх там виставляли, як на базар їти, КГБ чи МГБ називалося. Якщо їти з нашого боку, як тільки пройшов міст, то на правому боці Сукіля, вліво відразу йде маленька доріжка і там базар. Можна й по сходках їти, а можна далше і по дорозі. І той будинок, що був тут на розі, там тоді було КГБ, НКВД. І коли вбивали людей, то привозили (там були такі в них, не стайні, а таке напіврозвалене, і вони ті трупи викладали там, так щоб люди оглядали. Їм треба було, цікаво, може, хтось пізнає хто то є. Їм же не просто треба було забити, а цікаво хто то, підпілля, там які зв'язки, хто з кем". – "Мені навіть розказували, що тато не признався, бо пізнав свого сина, і також була така ситуація, а мама зразу розчулилася. Ну, та мама є мама. Мама розплакалася. Відразу каже: "А, это твой сын, бандеровец". Їх на Сибір відразу відвезли". – "Ну, вони знають, що то мій син, но я все одно не признаюся. Треба витримати, показати свою мужність". – "То нелегко було". – "Але люди себе так вели, витримували і говорили між собою: Того водили". – "І що, він признався?" – "Не, казав, що не (на рідного брата там чи на сина). Я не знаю хто то. По ньому виділи, що він переживає". – "Та то треба було витримку неабияку мати, якщо лежить твоя рідна дитина, і не признатися". – "Тут іде друге. Після того ідуть питання: А з ким він був? Коли ти його видів?" – "Вно вже має зачіпку якусь тоді". – "То було основне" [4];

бандэра 1. 'учасник національно-визвольної боротьби в 40–50-х роках ХХ ст. у Західній Україні; бандерівець' [4]: Василь був у польському війську, а потому перейшов в **бандери**. А Стахо ніби був у Червоні армії, ну так зробила баба, аби получати на дітей. Фактично він пішов в есес <дивізія СС "Галичина"> [4];

бандерівець 1. 'тс' [3: 21]: А тут особий отдел їздит каждий раз по заставах і питаєсі, що пишут з дому, а чи дес патронів нема. А мені дають

три ящики патронів, **бандерівцями**! І мені, чуєш, **бандерівцями**, довірили. Нікому – ні харківському, ні миколаївському [2: 189]; 2. 'прихильник національно-визвольної боротьби; патріот' [4]; 3. 'мешканець Західної України (у мовленні мешканців Центральної та Східної України)': А вона з Криму, вона сама з Криму і каже: "В вас там **бандеровци** едят своїх детей". Що до **бандерівців** сі боєт їхати. Діма так подививсі, каже: "Я би її викінув з поїзда, най би і там пси жерли" [4]. Про безпосередню участь жінок у повстанському русі респонденти згадували тільки принагідно, про що свідчить лексема **бандерівка** 'учасниця національно-визвольної боротьби в Україні; бандерівка' [3: 21]. Зауважмо, що зафіксована в усному свідченні оцінка участі жінок у повстанському русі відображає не історичну реальність руху, а локальні гендерні уявлення мешканців малого міста, коли публічну і збройну діяльність жінки сприймали як порушення традиційної соціальної норми.

Водночас болехів'яни тепер зауважують, що в той час вони практично не вживали слова бандерівець (бандерівці), натомість найчастіше казали наші; пор. сучасне **бандерівці** 'члени УПА або люди, що підтримували повстанський рух'. І хоча мовці з гордістю визнають себе "бандерами", "бандерівцями" (Як ти мене назвав **бандерівцям**, дай Боже, аби я до кінце жите був **бандерівцям**, а ти би був православним Леніном [3: 21]), проте усвідомлюють, що в мовленні представників інших регіонів ці слова мають негативні конотації (Павло каже: "Ти сматрі, **бандеровци**, – каже, – вни на камени виживут" [4]);

партизани, повстанці – загальні офіційні назви, що функціують переважно в оповідях про сучасні дослідження партизанського руху. Мешканці міста організували групу ентузіастів, яка вже багато років розшукує та вивчає місця, де проходили бої з партизанами, відшуковує та відновлює криївки: В

сérпні місяці 1950-го ро́ку "Полта́ва" (Петро Федун) напра́вив гру́пу на чолі з кур'єром-парашутистом Іва́ном Хо́мою піши́м хо́дом до Німе́ччини, що́б доста́вити до ке́рівни́цтва Зако́рдонного Прóводу частину архі́ву УПІ́А, вся́ку та́ємну інфо́рмаці́ю, підпíльні докуме́нти. Три міся́ці пробива́лася гру́па че́рез кордо́ни, але зумі́ла дійти. А та гру́па, що залиши́лася, збудува́ли в око́лицях се́ла Сукі́ль, в урочи́щі Під Пла́єм, бу́нker з на́міром пере́зимувати. Бу́нker бу́в до́бротний, всере́дину з лісо́вого дже́рела проті́кала вода́. Але зно́ву ж, бу́в вия́влений. **Повста́нці**́в бу́ло ше́стєро, за́гинули п'я́теро, ті́ла котри́х по́тім доста́вили до се́ла. А один, са́мий пе́рший, що вирва́вся з куле́мето́м і, стрі́ляючи на́всі́біч, скри́вся в ха́щах. Посту́пово ми знайшли псе́вда і прі́звища тих **партиза́нів**, що́ там за́гинули. На́шою гру́пою бу́ло вста́новле́но па́м'ятний хре́ст з табли́цею і що́глу́ для підня́ття пра́пора. А гро́мада се́ла побудува́ла ка́пличку бі́ля міс́ця заги́белі бо́ївки "Кіра́ма", в я́кій щоро́ку в липні відпра́вляє́ться Служба́ Бо́жа і па́нахи́да за ўча́стю свяще́нників обо́х конфе́сій се́ла [4].

У мовленні болехів'ян, окрім наведених номінацій, функціює також лексема **повстанці́**, що актуалізується переважно в контексті репресій. У цих оповідях акцент зміщується з боротьби та підпілля на фізичну смерть, приниження та покарання: В більшості ті́ла вбитих повста́нців моска́лі забира́ли, потягну́ли де́сь до се́ла, а да́лі в Болéхів, Ско́ле, Стри́й, звідки бу́ли гру́пи МГБ, НКВД. За вбитого їм платили [2: 52–53].

Отже, зафіксовані в усних історіях із Болехівщини номінації не випадкові, адже кожна назва маркує інший аспект досвіду партизанської боротьби та різні рівні причетності до неї: **наші́ хлопці́**, **наші́**, **хлопці́** акцентують на близькості та єдності громади; **бандера**, **бандерівець** функціують як означення групової належності та зовнішньої ідентифікації; **партизани** – як узагальнена назва, поширена в

сучасних наративах. Натомість **повстанці́** актуалізує наратив репресій та події, що розгортаються вже як зовсім інший аспект боротьби – уже проти місцевого населення, що зазнає морального та психологічного тиску радянської влади.

У спогадах старшого покоління з Болехівщини вирізняється стійка група назв, якими позначали місця, структури та маршрути підпільного життя. Вони мають локальну семантику, зберігаючи спосіб бачення світу носіями пам'яті. Місцеві жителі Болехівщини згадують підпільників не лише через їхні дії, а й через особливу мову, якою ті користувалися та якою користуються тепер родини для опису побуту партизанів. У спогадах простір постає не як абстрактна географія, а як конкретна мережа місць, упізнаваних і локально значущих. Тут важливе значення мають локативи, що позначають середовище підпілля: **ліс**, **кри́вка**, **бо́ївка**, **бу́нker**, **ста́нція**, **схрон**. Ці слова формують семантичне поле "життя, що відбувається поза стороннім поглядом": підпілля існує під землею, у гущавині, "в перехо́ді", тобто поза звичайним простором села. Зокрема, **ста́нція** – не адміністративний термін, а назва *мережевого пункту забезпечення*; це місце або родина, через які здійснювався зв'язок, передавали харчі, одяг, інформацію. У мовленні оповідачів слово зберігає *семантику притулку й довіри*, це радше конкретна родина, до якої приходили **свої́**, **наші́**; **бу́нker** 'підземний сховок, облаштований у господарських спорудах, під стайнею чи в лісі': завжди прихований, ("знаємо, де він бу́в, але не ка́жуть то́чно"); **кри́вка** слово на позначення *конспіративного укриття*, закріплене як *оптимально точно* для локальної мовної картини. У записках **кри́вка** пов'язана часто з конкретними жінками, хатами та з передаванням їжі ("**пирого́в** **хлопцям**"); **ліс** – не просто природний об'єкт, а простір підпілля, це "свій" простір, середовище безпеки, водночас загрози: "там вони перебували, там були". У

мовленні він постає не як тло, а як *середовище життя*: "пішов у ліс", "лежали в лісі", "прийшли з лісу". **Ліс** означає місце свободи й небезпеки водночас; **боївка** – 'невелика бойова група повстанців', а водночас 'простір її розташування': "хлопці з боївки прийшли", "там боївка сиділа". Саме така семантична двоплановість характерна для усної пам'яті підпілля.

Топоніми в усних спогадах також виконують функцію маркерів пам'яті: Зокрема **Діброва** та **Солотвинські ліси** постають як лісові зони, де облаштовували крийвки та прокладали маршрути переходів; **Мізунь, Гошів, Тисівська сторона** – назви місцевостей, через які передавали харчі й підтримували зв'язок із родинами; а описові конструкції на кшталт "**в Карпатах на переході**" або "**на Ясенові**" не просто вказують напрямом, а відтворюють маршрути й тимчасові зупинки, створюючи умовну географію підпілля, точну в пам'яті оповідачів, але не завжди відтворювану на карті.

Отже, ці лексеми не лише називають, а й структурують підпільний світ: вони окреслюють межі безпеки, відповідальності, ризику й довіри та в усному мовленні зберігають живу пам'ять досвіду, а не лише інформацію. Особливість ландшафту Болехова та околиць – гори, ліси, ріки, старі стежки. Для повстанців це було не перешкодою, а навпаки – схованкою і шляхами для руху підпілля. Очевидці детально згадують ці маршрути, називають конкретні місця – і ми отримуємо не лише історичні факти, а й живу карту місцевості, яка допомагала виживати й діяти.

Усні історії зберегли пам'ять про навчальні центри повстанців, на їх позначення, а також на позначення безпосередньо процесу навчання засвідчено прості й складені назви: **вишкіл, табір, вишкільний табір; підстаршинська школа, старшинська школа; юнацька школа**. Описи дають змогу досить чітко відтворити, як саме готували

новобранців і вже більш досвідчених вояків, яка система охорони була тощо:

Ну, десь, приблизно, в той час мінімально місяць, ну, півтора [тривав вишкіл], як дозволяли обставини, це вишкіл сотні, в яку прийшли новобранці. А набирати почали в Карпатах літом 1943 року. Їх навчали елементарних навиків: знати зброю, бо була різних типів; [...] далі – польова служба, "полівка", де навчали наступати, відбиватися від ворога, маскування, бойове злагодження між роями, чотами. Навчали елементарних бойових навиків, які би дозволили воякам воювати і виживати. [...] Ну і звичайно, внутрішня служба: несення дозору, патрулювання теренів, охорона території місця постюю. Це стосувалося вишколу звичайних новобранців. А вже в підстаршинських школах, старшинських, себто в командирських – там набагато більший був термін навчання, до пів року. [...] На базі таборів іще навчали дівчат і хлопців медичної опіки. Дівчата приходили на навчання з ближніх сіл, а на ніч відправлялися додому. Навчали там хлопців радіозв'язку, вивчали азбуку Морзе, хоча радіопередавачами не користувалися, але вчили. [...] Німці довідалися про те, що в лісах формуються українське військо, і не хотіли в своїм тилу мати такі сили. Тож в грудні 1943 року, на початку зими, провели акцію по ліквідації відділів УПА, що там знаходилися. [...] Акція їм не вдалася. Українські командири заздалегідь відвели свої відділи вглибину гір і лісів, а німці не наважувалися пхатися в гори [...] в 1944-му році з березня по липень перебувала і провела вишкіл своїх командирів старшинська школа УПА "Олені-1" [...]. Школа була потужна, найбільша в Карпатах, бо тут навчалися три сотні вишкільників: дві сотні старшин і одна сотня підстаршин. Це було як невеличке військове містечко з бараками для вояків, для охоронної сотні, командного

та інструкторського складу, господарські споруди, склади, баня, місця для польових занять [2: 48]. Респонденти дуже детально описують структуру управління та навчання; навіть із купюрами текст засвідчує, наскільки серйозно було організовано навчання, як глибоко продумано структуру повстанських шкіл [див. також: 10: 31–35].

Родини респондентів пам'ятають слова, пов'язані з тим часом, із тими подіями, що ставали маркерами не просто побуту, а особливої культури підпілля. Подібно до інших територій Західної України, де в 40-х роках діяли підпільні групи Української повстанської армії в гірських районах Галичини та Полісся, тут, на Болехівщині, ця діяльність отримала локальний відбиток – не так військова акція, як повсякденна взаємодія між підпіллям і родинами. Тексти усних історій, які розповідають наші сучасники старшого покоління, зберегли також специфічну лексику й фразеологію, що відображала особливості повсякденного життя, побутові практики та діяльність повстанців. Ці слова й вирази використовували й використовують за відповідних обставин на позначення предметів, дій, місць і явищ, характерних саме для повстанського середовища, і водночас вони маркували членів або прихильників руху: **тільки партизани** або **тільки партизанське: їдунка** 'малий казанок для їжі, який носили зі собою партизани'. Слово в мовленні болехів'ян функціює не як загальновживане, як, наприклад, воно поширене у мовленні львів'ян [пор.: 11: 260], а маркує специфічно партизанський побут: – *Їдунка – це була, якщо так достеменно вам пояснити, можливо, я і не поясню, але їдунка це щось таке було, як котелок, знаєте, глибоке. – Бо ви казали тоді за котелок, але чи так і на миску казали, чи тільки на котелок? – Ні, ні, не. На миску – не. Це відносилося до того. – Конкретно до котелка, так? – До котелка, миска – не. Але чесно, бо я,*

*знаєте, бачив, що є такій, ги котелок, а над ним була така внутрішньовігнута як миска невеличка, а зверху ше була зовнішньовігнута, як накривка. Я таке бачив. – А то слово вживається? То в Болехові кажуть? – **Тільки партизани, партизанське.** То не було слово котелок, так як то котелок радянській. – Тільки серед партизан вживалося? – УПА. Їдунка, їсти. Це хлопці, які зачинали, вони з собою мали обов'язково, бо треба було з чогось їсти, при собі носити. – А в даний час ви чули таке слово? – Не, не. Ви знаєте, не [4]; **шпиталька** 'лісовий або замаскований партизанський шпиталь для поранених': – А це слово – шпиталька, то воно стосувалося такого польового шпиталю, чи й такого звичайного? – Так, це лісовий замаскований шпиталь, по давньому – лічниця партизанська. – Вживалося в розмовній мові шпиталька? – Шпиталька, інакше ніхто не казав. – Але то конкретно стосувалося повстанського, на цивільні шпиталі так не казали? – Так, тільки конкретно шпиталька в урочищі, наприклад, Марина. Це знають, що коло Лужок замаскований був партизанській бункер. То шпиталька була велика, ми туді ходимо кожен рік. **Шпиталька** – це маленке, деє дванадцять-вісімнадцять-двадцять два партизани ранені. У таємниці було, їх там лікували [4]; **схрон під стайнею** 'таємне місце для зберігання провізії та спорядження, який організовували сім'ї, котрі допомагали УПА'; **білі пироги** 'пироги, вареники із пшеничного борошна, які готували для партизанів'; **чорні пироги** 'пироги, вареники із житнього борошна, які готували для себе родини, які допомагали партизанам'. Однією зі свідків тих подій була бабця Катерина, яка збудувала стайню зі схроном і передавала хлопцям їжу, дотримуючись суворої таємниці, адже за такі дії можна було потрапити в тюрму: її бабцю заарештували на десять років: А бабцю в 46-му році заарештували і засудили на 25 років*

тюрми за зв'язки з бандерівцями. Ми довший час, навіть я думаю, що і сам тато не дуже знав, власне, чому її засудили саме за зв'язки з бандерівцями. [...] А бабця збудувала нову стайню, а **під стайньою був схрон**. І вона розкаже, каже: "А стрийна, – каже, – нароблять пирогів, дають мені: «На, йди, занеси хлопцям». А ми, – каже, – їли всі, і стрийна в тому числі, **чорні пироги**, а хлопцям то були **біленькі**. Я так несу ті пироги, – каже, – і так хочу хоч одного з'їсти, але стрийна би сварила". Ну, тому ми вже зрозуміли, чого бабцю заарештували за зв'язки з бандерівцями. І вона 10 років в тюрмі сиділа [4].

Той складний час залишив по собі специфічні фразеологічні одиниці; хоч і поширені за межами Болехова, однак у контексті партизанського руху вони набувають особливих конотацій: **<нічо> ні мур-мур** 'абсолютно нічого (не сказати, не знати); ані слова' [3: 334], 'ані слова, мовчати' [4; пор.: 10: 54]: *То мій тато в хаті за партизанку, Боже, ніхто вам був би нічо не сказав. Не дай Бог, люди так сі бояли, усі мали такої страх, що зараз той прийде і буде тобі капець. Ніхто нічо не розказував. Якиш шос таке говорили, то гет діти виходили з хати, аби ніхто нічо не чув, аби ніхто **нічо ні мур-мур**. Тато мій казав: "**Ні мур-мур**"* [4] – мовчання стає способом захисту, а словосполучення **наставити ухо** 'підслуховувати' в цьому контексті отримує додаткові конотації, це спосіб **упізнавати своїх**, входження у приховану комунікацію спротиву: *А в старі хаті криютьсі батьке того начальника боївкі. "Ану закликайте мені Дмитра, – каже тота мама начальника боївкі". Ну тай моя мама закликала тай **наставила ухо**. "Ше треба Стефку взяти сюда"* [4].

Досі в мовленні болевів'ян функціює приказка, що відображає історично сформовані уявлення та досвід контактування з "москалями", зокрема

в описуваний період: **маскальови віри нема ніякої, бо він сі іднім оком дивит, а другим зазіхає**.

Неоднозначність ситуації, коли багатьох хлопців з українських родин забирали до радянського війська, відображає конструкція **крітисі на свою рұку** 'самостійно, без сторонньої допомоги, виходити зі складної ситуації': *І мав сини, мамині браті два. Пішли на війну, забрали їх, мобілізували хлопців молодих. І йдному там на Одері дес вирвало кішке, а той приїхав. Приїхав додому, тай ну шо, приходить хлопці: "Ти на маскалів служив". Каже: "Ну та мене взяли, та шо я можу". Шинель, ремін – все від него забрали. Нема, через ніч знов до него приходить: так, або будеш їсти возити в ліс, або бункер будем копати. Ну шо ліпше? Ліпше бункер мати під хатов? Возив покі. Каже, шо однокласниці іго здала. ...Відвезли до Сколе, там били, били. Приходить до своїх, каже: "Там били". – "Ого, Дмитре, ми вже тобі тепер не можем довіряти. Ти крийсі на свою руку"* [4]

Висновки й перспективи дослідження. Усе це засвідчує, що діалектний текст не просто фіксує лексику та фразеологію, позначену часом. Він зберігає локальну пам'ять, створює просторову ідентичність, відтак формує колективну пам'ять. Усна історія через діалект стає джерелом наукового знання. Тому діалектологія і усна історія – це два нерозривні поля. Через діалект ми отримуємо доступ до особистих історій, а через ці історії розуміємо локальні та національні наративи. Діалектні тексти фіксують не тільки мовні особливості, а й способи осмислення минулого, завдяки чому живе мовлення постає важливим засобом збереження й передавання національної пам'яті. Болевівські записи Юрія Гнатишака – яскравий приклад того, як словник стає живою історією, а живе мовлення – справжнім архівом людської пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Верменич Я. Нова локальна історія та історична регіоналістика: експлікація термінів. *Регіональна історія України*. 2007. Вип. 1. С. 13–28. URL: <https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://history.org.ua/JournALL/regions/1/2.pdf> (дата звернення: 13. 10. 2025)
2. Гнатишак Ю. *Болехівські бувальщини. Діалектні тексти*. Львів, 2021. 624 с.
3. Гнатишак Ю., Сімович О., Хобзей Н. (відп. ред.), Ястремська Т. *Слова з Болехова*. Львів, 2017. 636 с.
4. Гнатишак Ю., Сімович О., Ястремська Т. *Лексикон болехівський: останнє і стародавнє*. Львів [рукопис]
5. Гриневич В. Подолання тоталітарного минулого – Частина 5: Історія: "опрацювання" комуністичного та колоніального минулого. *Україна модерна*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/grynevych-part-5/> (дата звернення: 25.01.2026)
6. Кісь О. Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159–172. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2012_2_159 (дата звернення: 26.01.2026).
7. Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночості: жіночий досвід у національному підпіллі 1940–1950-х років. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kis_Oksana/Natsionalno-vyzvolni_zmahannia_iak_vyprobuvannia_mezh_tradytsiinoi_zhinochosti.pdf?PHPSESSID=knqufpqbe6ouped5t51d4vsah2 (дата звернення: 25.01.2026)
8. Мизак Н. С. Боротьба УПА-"Захід" і збройного підпілля ОУН на західноукраїнських землях (1942–1960 рр.): дис. ... докт. іст. наук. Чернівці, 2011. 510 с.
9. Паріря О. ОУН та УПА в контексті визвольних рухів: спроба компаративного аналізу. *Новітня доба*. Львів, 2019. Вип. 7. С. 150–176.
10. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. Київ, 2005. 53 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0002033> (дата звернення 25.11.2025).
11. Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т. та ін. *Лексикон львівський: поважно і на жарг*. Львів, 2009. 670 с.
12. Thompson P. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford University Press, 1978. Pp. 20–40.
13. Frisch M. *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. SUNY Press, 1990. 274 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vermenych, Ya. (2007). Nova lokalna istoriia ta istorychna rehionalistyka: eksplikatsiia terminiv [New Local History and Historical Regional Studies: An Explication of Terms]. *Rehionalna istoriia Ukrainy*. Iss. 1. Pp. 13–28. URL: <https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://history.org.ua/JournALL/regions/1/2.pdf> (reference date: 13.10.2025) [in Ukrainian].
2. Hnatyshak, Yu. (2021). Bolekhivski buvalshchyny. Dialektni teksty [Bolekhiv Buvalshchyny: Dialect Texts]. Lviv, 2021. 624 p. [in Ukrainian].
3. Hnatyshak, Yu., Simovych, O., Khobzei, N. (vidp. red.), Yastremska, T. (2017). Slova z Bolekhova [Words from Bolekhiv]. Lviv. 636 p. [in Ukrainian].
4. Hnatyshak, Yu., Simovych, O., Yastremska, T. *Leksykon bolekhivskyi: ostannie i starodavnie* [The Bolekhiv Lexicon: The Modern and the Ancient]. Lviv [rukopys].

5. Hrynevych, V. Podolannia totalitarnoho mynuloho – Chastyna 5: Istoriia: "opratsiuvannia" komunistychnoho ta kolonialnogo mynuloho [Overcoming the Totalitarian Past – Part 5: History: "Processing" the Communist and Colonial Past]. *Ukraina moderna*. URL: <https://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/grynevych-part-5/> (reference date: 25.01.2026) [in Ukrainian].
6. Kis, O. R. (2012). Zhinocha istoriia yak napriamok istorychnykh doslidzhen: stanovlennia feministskoi metodolohii [Women's History as a Field of Historical Research: The Development of Feminist Methodology]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 2. Pp. 159–172. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2012_2_159 (reference date: 26.01.2026) [in Ukrainian].
7. Kis, O. Natsionalno-vyzvolni zmahannia yak vyprobuвання mezh tradytsiinoi zhinochosti: zhinochy dosvid u natsionalnomu pidpilli 1940–1950-kh rokiv [National Liberation Struggles as a Test of the Limits of Traditional Femininity: Women's Experiences in the National Underground, 1940–1950 s]. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kis_Oksana/Natsionalno-vyzvolni_zmahannia_iak_vyprobuвання_mezh_tradytsiinoi_zhinochosti.pdf?PHPSESSID=knqufpqbe6ouped5t51d4vsah2 (reference date: 25.01.2026) [in Ukrainian].
8. Myzak, N. S. (2011). Borotba UPA-"Zakhid" i zbroinoho pidpillia OUN na zachidnoukrainskykh zemliakh (1942–1960 rr.) [The Struggle of the UPA–"West" and the Armed OUN Underground in the Western Ukrainian Lands (1942–1960)]: PhD thesis. Chernivtsi. 510 p. [in Ukrainian].
9. Pahiria, O. (2019). OUN ta UPA v konteksti vyvchennia rukhiv: sprobа komparatyvnoho analizu [OUN and UPA in the Context of Liberation Movements: An Attempt at Comparative Analysis]. *Novitnia doba*. Lviv. Iss. 7. Pp. 150–176 [in Ukrainian].
10. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armii: Fakhovy vysnovok robochoi hrupy istorykiv pry Uriadovii komisii z vyvchennia diialnosti OUN i UPA / NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy [Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Expert Conclusion of the Working Group of Historians at the Government Commission on the Study of the Activities of the OUN and UPA]. Kyiv. 53 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0002033> (reference date: 25.11.2025) [in Ukrainian].
11. Thompson, P. (1978). The Voice of the Past: Oral History. Oxford University Press, 20–40 [in English].
12. Frisch, M. (1990). A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History. SUNY Press. 274 p. [in English].

Дата надходження статті: 02.02.2026

Дата прийняття статті: 16.02.2026

Опубліковано: 27.02.2026